

Olavi Paavolaise Teine maailmasõda

Olavi Paavolainen. Sünge monoloog.

Päevikulehekülgi aastaist 1941–1944.

Soome keelest tõlkinud Piret Saluri.

Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus 2013. 714 lk.

Iseseisvuse taastamise järgne eestlaste ajalooliselt Soome 20. sajandi sõdadest on mõjutatud Soome kaasaegsest üldarusaamast: et 1918. aasta kodusõja vennatapu haavad armistas alles Talvesõja klassideülene relvavendlus ning et Jätкусõjas ja eriti 1944. aastal saavutas Soome tõrjevõidu, suutes säilitada riikliku iseseisvuse, ehkki sattus Nõukogude Liidu kiiluvette soometumise hinnaga. Soome *ryssäviha*, millele puudub vaste nii eesti keeles kui meeles, sai 20. sajandil hulga põhjusi. Hoolimata sellest, et Soome riikluse alusepanijaks loetakse Aleksander I-st ja Aleksander II monument seisab puutumatult Helsingi Senatväljakul, erinevalt Peeter I omast Tallinna Heinaturul.

Olavi Paavolaise raamat, mis põhineb tema sõja ajal peetud päevikul, pakub veidi teistsuguse vaate Jätкусõja ajaloole, kui me oleme harjunud lugema.

Olavi Paavolainen (1903–1964) sündis Karjalas juristi ja Eduskunna liikme perekonnas. Luuletuste kirjutamist alustas ta juba 12-aastaselt. 1920. ja 1930. aastatel oli ta üks Soome modernistlike kirjandusringkondade staare ning 1920. aastate keskpaigast 1930. aastate alguseni tegutsenud kirjandus- ja kultuurirühmituse „Tulenkantajat” liidreid. Paavolaise lähemasse tutvusringkonda kuulusid nii kogu elu enamlaste ja NSV Liiduga flirtinud majandustegelane ja kirjanik Hella Wuolijoki, kes sõja ajal vangi mõisteti (lk. 540), kui ka Akateeminen Karjala-Seura (AKS) üks tegelasi ja hilisem president Urho Kaleva Kekkonen, rääkimata paljudest Soome kirjanikest, kelle nimed ka Eestis tuntud on, Mika Waltari näiteks. Aga tema sõprade seas olid ka pahempoolsed sotsialistid, nn. *kuutoset*, kelle vangimõistmine Jätкусõja ajal teda isiklikult puudutas.

Luuletaja stereotüübile kohaselt oli Paavolaise eraelu vaheldusrikas ja küllap stressirohke:

1920. aastate teisel poolel oli tema elukaaslane paremäärmslik Lapua liikumise salongipidaja, avantürist ja poolilmadaam Minna Craucher, järgnesid kunstnik Liisa Tanner, kirjanik Helvi Hämäläinen, sõjajärgne abielu magister Sirkka-Liisa Virtamoga ja viimaks, alates 1950. aastatest Hertta Kuusinen, rahvusvahelise kommunistliku liikumise „ellujääja” Otto Wille Kuusineni tütar ja kommunistide sõjajärgse siseministri Yrjö Leino endine abikaasa. Elu lõpul vaevles Paavolainen süveneva alkoholismi käes, ta suri maksatsirroosi.

Ehkki Paavolainen oli eeskätt luuletaja, rajas tema tagantjäreletuntus kahele raamatule, mis kajastavad 20. sajandi pöördelisi sündmusi. 1936. aasta hilissuvel viibis ta Soome esindajana Travemünde-lähedases kirjanikemajas *Deutsch-Nordisches Schriftstellerhaus*. Tegu oli Saksamaa kultuuripropaganda üritusega Põhjamaade kultuuriinimestele. Programmi kuulusid reisid kogu Saksamaal, sealhulgas osavõtt Nürnbergi parteipäevadest. Saksamaa-reisi muljete põhjal valmis esseede kogumik „Kolmannen valtakunnan vieraana: rapsodia” (1936: eesti keeles „Külalisena Kolmandas Reichis”, Loomingu Raamatukogu 2009, nr. 37–40), mis ei ole pelgalt valik reisikirju, vaid üritab mõista ja mõtestada natsionaalsotsialistliku riigi uudsust ja olemust. Ei ole imestada, et Paavolainen pälvis selle raamatuga ühelt poolt süüdistusi fašismi ihalemises ja teiselt poolt ka natsionaalsotsialistide halvaks panu, mis väljendus ilmutisjärgses sissesõidukeelus Kolmandasse Reich’i. Miks see nii oli, sellele osutagu või tema raamatu viimase essee kokkuvõtte Hitleri Saksamaast: „Soe, elujaatav, loomisrõõmus, vaitaalne maailm, kus mõlemad sugupooled üheskoos ja teineteist toetades pürgivad uue eluideaali poole – ja karm, õhutühi, piiratud, puritaanlik meeste ja sõdurite maailm.”¹

Pool sajandit hiljem on Teise maailmasõja põhjustanud ideoloogiad kommunism, natsism ja fašism kujunenud kurjuse sünonüümideks. Asjaolu, et 1930. aastate esimesel poolel ahvatles nende ideoloogiate uuenduslikkust rõhutav ja helget tulevikku töötav moodne propaganda miljoneid inimesi, paljud intellektuaalid nende hulgas, on unustatud. Selles valguses tuleb näha ka Paavolaise kiidusõnu nii Hitleri Saksamaa kui ka Stalini Nõukogude Liidu saavutustele. Omal ajal olidki need paljude silmis saavutused.

¹ O. Paavolainen. Sparta. – Külalisena Kolmandas Reichis. – Loomingu Raamatukogu 2009, nr. 37–40, lk. 207.

Jätкусöja kroonikakirjutaja

Teine teos, mille tõttu Paavolainen ikka ja jälle jutuks võetakse, on tema siinkohal käsiteldav päevik, mis ilmus kaheköitelisena 1946. aastal.² Reservohvitserina kutsuti Paavolainen kohe Talvesöja alguses teenistusse, ta teenis propagandaohvitserina ja seejärel kindral Martin Wetzleri (1868–1954)³ adjutandina. „Mind määratakse kindral Wetzleri adjutandiks, kui ta mitmetesse laatsarettidesse aumärke jagama läheb. Wetzler on sõjategevusest osavõtmiseks juba liiga vana, nii on see sõjaväepensionäride ametiportfell antud temale ja kindral Wilkamale.” (lk. 66) 1940. aasta jaanuaris määrati Paavolainen Soome sõjavägede peakorterisse Mikkelis, kuid ta sai kohe Nõukogude õhurünnakus haavata ja sellega oli see sõda tema jaoks läbi.

Jätкусöja eelõhtul, 17. juunil 1941 kutsuti ta uuesti teenistusse ning ta tegutses nii rindel teabekompaniides kui ka peakorteri propagandaosakonnas. Ta toimetas teenistuskohustuse raames mitu raamatut: „Karjala – muistojen maa”, „Rakas entinen Karjala”, „Korpisoturit kertovat” ja „Jännittävin sotaelämykseni”, sellest tööst kirjutab ta ka päevikus. Lisaks pani ta kokku rindeluule kogumiku „Täältä jostakin”. Sõjaväeteenistus sobis Paavolaisele, ta ei peljannud ka käike eesliinile ning teenis välja mitu aumärki. Nende hulgas oli ka Saksa Kotka ordeni 3. klassi teeneterist mõõkadega (lk. 428).

Paavolainen pidi keeleoskuse tõttu igapäevaselt suhtlema Soome peakorterisse lähetatud Saksa koostööohvitseridega, kelle ellusuhtumine ja seisukohad on ajendanud mitu päevikumõtisklust sakslaste ja saksluse üle. Paavolaise ametikohustuste hulka kuulus ka infobülletäänide lugemine, mis võtsid kokku Hitleri-vastase koalitsiooni liikmesriikide ametliku propaganda ja uudised. Loomulikult läks soomlastele väga korda, mida arvas neist ja nende tegemistest suurema venna, neutraalse Rootsi ajakirjandus. Seda peegeldab ka Paavolaise päevik. Soomes kehtis sõjatsensuur, kuid demokraatliku riigi elanike ligipääs informatsioonile oli mõistagi suurem kui okupeeritud Eestis, rääkimata Saksamaast ja NSV Liidust.

Soomes rõhutati ja rõhutatakse, et riik ei olnud Jätкусöjas mitte Saksamaa satelliit, vaid pidas eraldi sõda NSV Liidu vastu. Suurbritannia kuulutas Soomele sõja alles 6. detsembril 1941, USA aga Soomele sõda ei kuulutanudki ning

nõudis lääneliitlaste ja NSV Liidu kohtumistel Soome iseseisvuse säilitamist pärast sõja lõppu. Paavolaise päevikus peegeldub soomlaste lootus – nagu öieti oli ka eesti poliitikutel ja haritlastel – et sõjajärgse maailma saatus otsustatakse lääneriikide, mitte NSV Liidu taktikepi all. Kuid Saksamaa tagasilöögid idarindel, Soome järjest kasvav sõltuvus Saksa (relva)abist ja 1944. aastal ka abivägedest ning lääneliitlaste jätkuv lähenemine NSV Liidule ei jätnud Soomele just palju mänguruumi. Väikese riigi jaoks on seltskond, millesse ta kuulub, vahel tähtsamgi kui võit või kaotus.

„SS-i häälekandja „Das Schwarze Korps” ise kurdab, et väga vähesed germaanlased võtavad praegu osa võitlusest bolševismi vastu. Lugedes seepeale üles rahvused, kes praegu sõdivad Saksa mundris või Saksamaa liitlastena, nimetab leht neid niisuguses järjekorras: itaallased, rumeenlased, ungarlased, bulgaarlased, slovakiid, horvaadid, soomlased, eestlased, lätlased, leedulased, ruteenid, ukrainlased, suurvenelased, tatarlased, kasakad, kaukaaslased, turkmeenid, hispaanlased, prantslased, indialased. „Noh, ometi kord näeb veidrat loetelu Soome kõikidest relvavendadest!” resümeerib Paavolainen kibedalt 9. juulil 1943. (lk. 447)

Oma päeviku kohta kirjutab ta raamatu sisesejuhatuses nii: „Teoses esinevad kõik päevikute olemuslikud nõrkused. Tuleb mõni impulss, see visatakse paberile ja sinna see jääb, ilma et seda iial edasi arendataks. Rambivalgusse ilmub tege-lasi, ja nad kaovad jälle. Mõttekäigud heitlevad omavahel ja on sageli ilmses vastuolus. Niisamuti on kirjutaja teadlik oma temperamendi tasakaalutusest ja meeleolude vaheldumisest, millest tulenevalt on väiteid ja seisukohti ehk ülearu üldistatud, lausa paradoksaalseteks teravdatud, teinekord on aga suhtumine liigagi üleolev, peaaegu apaatne. Ühesõnaga: raamat on väga subjektiivne.” (lk. 19) Autor on selle lausega suure osa arvustaja tööst ära teinud. Tahan lisada, et kohati muutub Paavolaise tekst suisa intellektuaalseks virisemiseks ja tänitamisekski, eriti mis puudutab tema maailmavaatega kokkukõlamatuid tegelasi ja tegemisi Soome poliitikas ja eeskätt NSV Liidult vallutatud Karjalas, mille juurde hiljem tagasi tulen. Tervikuna on tegemist siiski Soome vaimueliidi liikme objektiivse ja päevakajalise ülevaatega kolmest sõja-aastast. Küsimus, kas ja kuivõrd Paavolainen päevikut algusest peale avaldamise sihiga kirjutas ja kui

² O. Paavolainen. Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944. I–II. WSOY, 1946.

³ Kindral Martin Wetzler oli Eesti Vabadussõja ajal Soome vabatahtlike üldjuht.

palju ta teksti vahetult enne avaldamist, muutunud poliitilistes oludes, muutis ja täiendas, jäägu kirjandusloolaste vastata.

Sõda ja sõjakolelused

Nii infokompaniides kui ka peakorteris teenimise ajal külastas Paavolainen sageli rindeüksusi või rändas NSV Liidult vallutatud Karjala osas. Jätkusõda oli pikk positsioonisõda, suuremad välilahingud peeti vaid 1941. aasta teisel poolel ja 1944. aasta suvel. Siiski olid Nõukogude lennuväe õhurünnakud, sealhulgas Helsingile, kolme sõja-aasta jooksul igapäevased.

Sõjapropaganda sõja koledamat poolt, rüüstamist, hävingut, surma ja sandistamist, tavaliselt ei esitle ega esitlenud ka Jätkusõja ajal, kui see just ei teeninud vaenlase demoniseerimise vajadust. Paavolaise kirjanikusulg neid asju siiski päevikulehekülgedel talletas. 12. juulil 1941: „Puutüvel särab Ülemjuhataja uus päevakäsk: „Karjala vabadus ja Suur-Soome kumavad meie ees maailmaajalooliste sündmuste võimsas laviinis...” Kuid nende uljaste sõnade vastas lamab samblal okstega hõredalt kaetud lihtne puukast, mis sisaldab kapral Arvi Eskelise säilmeid ja mille kaanel on ühele naisele määratud lihtne, halli paberisse mähitud pakk. Kasti peal on tekst: „Eile saadetud kastis oli ainult jalg Eskelise oma, muud säilmed olid seersant Mannise säilmed.”” (lk. 111)

27. juulil 1941: „Kohe pärast Kokkarit lööb metsadest vastu jälk laibalehk. Mõned mehed on nii tundlikud, et käivad teeservas oksendamas. Keegi ei taha minuga kaasa tulla, kui kord, kui auto peatub, teeserva tihedatesse kuusikutesse surnukehi vaatama lähen. Nüüd on nad juba mustaks tõmbunud ja tursunud nagu verivorstid ja kihisevad suurtest valgetest ussidest. Olen alati imestanud, kas see on tõsi, kuuldes ütlemist: laip oli nagu ussipesa. Nüüd näen: see on tõsi.” (lk. 121)

3. oktoobril 1941: „Kogu päev käidud ringi Petroskoiga tutvumas. Linna kõrvalisemates osades satume tänavail veel paarikümne vaenlase matmata surnukehale. Tulekahjud on suuremalt jaolt kustunud. Alles nüüd on näha kesklinna hävingut kogu ulatuses. [– – –] Röövimistuhin jätkub; kõige ihaldatumad asjad paistavad olevat voodiriided, mis on lähenevat talve arvestades hästi mõistetav. Paljud majad oleksid otsekui oma sisu tänavale oksendanud; vaatepilt meenutab Chirico sürrealistlikke maale. Alles siis, kui oma esimeselt linnatiirult tagasi tuleme, märkame oma öömaja uksele ilmunud

silti: „Kontrollitud, miinivaba.”” (lk. 170)

21. aprillil 1942: „Käik Mäkrä jõe ääres paiknevasse suurde sõjavangilaagrisse. Painajalik elamus. [– – –] Sattusime laagrisse just matustepäeval. Mudasel, alasti põllul liiguvad massihaudade poole korraga kuut surnukeha kandvad matuserongid... Jahmatava tundetusega loobivad vangid oma kaaslased avatud hauda. – Uutes barakkides valitseb lootusetuse inferno. Soome arstid ei suuda vangide armetu olukorra parandamiseks eriti midagi teha. Suurim osa vange on nimelt pärit Kaškana kohutavates metsades möödunud sügisel laiali löödud Vene diviisidest; näljahäda sundis vange alla andma pärast seda, kui nad olid püüdnud end nädalate kaupa hinges hoida esialgu tapetud veoloomade toore lihaga, hiljem vaid seente, marjade ja juurikatega. Tulemuseks on pikaajastest nälgistest tulenev kurnatus, mille vastu ei ole mingit arstiteaduslikku vahendit. [– – –] Mis hirmus tähelepanek, et kui inimene kõhnub nahaga kaetud luukereks, jäävad muutumatuks vaid juuksed, silmad ja suguelundid.” (lk. 236–237)

Soome on põhjusega uhke selle üle, et kõik langenud püüti lahinguväljalt ära tuua ja kodu- või kangelaskalmistule matta. Sakslastel, nagu ka teistel suurriikidel, kes enamasti teiste riikide territooriumil sõdisid, see nii ei olnud. Paavolainen tunneb kaasa ka langenud relvavendadele. Ta kirjutas 6. augustil 1941: „Sõduri haud on tõepoolest rahu paik. Nende kodumaa järele igatsevatel ja Põhjala metsi pelgavatel nii noortel ja nii kurbadel poistel on kuivas liivas Soome kiretu kanarbiku all hea magada. On valus mõelda, kus kõikjal nende kaaslasti praegu puhkab: sädleva Vahemere, tormise Atlandi, jäise Jäämere ja Venemaa suurte jõgede kallastel. Saksamaa ei saa tõesti oma langenuid kodumaa mulda sängitada nagu Soome!” (lk. 133)

Sõda ja kombed

30. augustil 1942 Karhumäel: „Linna elustiil on silmanähtavalt primitiivne, jõhker ja pöörane. Praegune Karhumäki on rindetagune lõbustus- ja meelelahutuskeskus – niisugusel kujul meie sõjas peaaegu ainulaadne nähtus. Oleme hommikupoolikul möödunud Äänise kaldal paiknevast pesumajarongist, mille naistest – „pesufuuriatest” – räägitakse igasugu lugusid. Karhumäe elule annab omalaadse joone ka Kumsa jõe kaldal endises lõbustuspargis paiknev Tivoli. [– – –] Äsja olnud rindel mõne kompanii päevakäsus märkus: „Käsk hoida eemale Tivoli

preilist – tal on süüfilis.” Otsekui Karhumäe vaimu tunnus jääb meelde poolelioleva uue kirikuhoone uksele naelutatud humoristlik teade: „Kirik. Sissepääs rangelt keelatud!” (lk. 295)

Iga sõda on suureks löögiks kõlblusele, moraale ja kommetele. Maailmasõja esimesi ohvreid oli naisterahva au, paneb terasem vaatleja tähele kas või me oma veteranide mälestusi lugedes. Ametlik ja avalik Soome oli Teise maailmasõja ajal väga kombekas maa kristliku moraali vaimus. Sõja ajal keelati nii tantsupeod kui ka alkoholi müük sõjaväelastele. 7. veebruaril 1943: „Võitluses tantsukeelu säilitamise eest kasutatakse iseäranis maitaselagedal moel langenute mälestust. Tantsumuusika häirivat kangelaskalmude rahu. Hea tahtmise juures võiks niisugust vagatsemist mõistagi. Kuid väide, et rinnetel pandaks tantsivat kodurinnat pahaks, on oma täielikus asjatundmatuses ja „tsivilistlikkuses” veel mitu korda talumatum. Mis asja! Tantsimiskeelu tühistamise küsimus on üles võetud nimelt puhkusel olivate rõõmuks ja vastukaaluks nende viinahimule. [– – –] Jälginud seda ägedat võitlust – mu väljalõigete kogu on tõesti nauditav –, olen jälle sunnitud tõdema, kuidas moralistlik suund näiliselt alati võidab. Moralist ja fanaatik himustab avalikkust, sellepärast ta ka viitsib ja tihkab sulge haarata. Muretu „patune” aga lööb enamasti niisugustele tülidele käega – ja elab, nagu oskab.” (lk. 371–372)

Sõda on erakorraline olukord. Tuhanded parimas eas mehed kõigi oma vajadustega on pikka aega kodust eemal ja suur osa neist pidevas surma- või haavatasaamise ohus. Nende tuhandet parimas eas naised ja sõbratarid on oma vajadustega kodus üksi. Loomulikult anti sõjameestele puhkust ja nende perekondi püüti igati toetada, kuid sõjastress vajas maandamist ka sõja ajal. 2. oktoobril 1941, pärast Petroskoi vallutamist: „Teatrihoone ees tekib kähmlus; see lõpeb siis, kui üks purjus seersant heidab pimedale väljakule käsigranaadi ... Kõik räägivad viinapuudusest... see ongi üks põhjus, miks kasugil ei kohta võidumeeleolu.” (lk. 169)

Joomise jõuline piiramine ei olnud Soomes uus asi, kui meenutada sõdadevahelise aja keeluseadust. Meil kõigil on ka kirjanduse ja kogemuse loodud kuvand soomlase ja alkoholi erisuhtest. Paavolaise päevik seda kuvandit ei muuda. 12. detsembril 1941: „Kompaniisse on saadud 30 pudelit viina! [– – –] Minul on lisaks Aunuses kohatud RUK-i tuttava piirituseretsepti. Terve päeva suur ootamine. Otsustatakse, et kaua

oodatud vabastava joominguga alustatakse kohe, ükskõik mis kellaajal Ovaskainen vaid tagasi jõuab. Üldine vaimustus... Jooming algab pool kaks öösel, kui voodist tõuseme! 13.12. Sajandi jooming kompaniis. Kõik on purjus, [– – –]. 14.12. Sajandi jooming jätkub... koju jõudva Haavio suureks kohkumuseks. Kindral Heinrichs tuleb nimelt õhtul kontrollkäigule. [– – –] Meie toas toimub järgmine repliikide vahetus. Heinrichs minule: „Leitnant paistab väga muutunud.” – Mina valvelseisangus, aga kõvasti tuikudes: „Vanadus rõhub... härra kindral.” 15.12. Kogu kompanii kassiahastuses, kuid heas tujus.” (lk. 208)

8. oktoobril 1943: „Rukajärvi rinde etapilinna elu ilmestab üha üldisemaks muutuv kommete allakäik. Restoranisaaits magab üks rindeleitnant õhtu otsa laua najal, ilma et keegi sellest hooliks. [– – –] Ülemkelneri märkuse peale vastavad [tema kaaslased]: „Häh, rindel võib purjus olla, võib siin ka.” Kui väljun, haarab mul käsivarrest kaks joobnud lipakat, kes teatavad, et elavad hotelli ülemisel korrusel ja paluvad tulla oma tuba vaatama, [– – –]. Tänavate tormises pimeduses kostab purjus paarikeste kihistamist. Kaks majorit toimetavad oma väiksemat asja keset kõnniteed, sel ajal kui naised rahulikult pealt vaatavad.” (lk. 481–482)

Alkoholimüügi osas andsid võimud lõpuks järele. 25. novembril 1943: „Sõduritele suunatud võltspühalikkus on pisut järele andnud: nüüd lubatakse sõduritel enestel Alkosti viina osta. Puhkusel olevate rindemeeste alandavad sosistamised eraisikutega poesabade ümber või lähedastes tagaõuedes ei vaeva ükskord ometi enam mõõdujate silmi ja südamehunnistust.” (lk. 515)

Paavolainen võtab kõlbluse ja moraali teema kokku 14. detsembril 1943: „Mis puutub kõlblusesse, siis on meie armee kahtlemata üks maailma paremaid. Kuid pärast kaks aastat kestnud sõda, millest suurem osa on olnud üldiselt alati demoraliseeriv kaevikusõda, hakkavad ka meie armees ilmnenema iga pikaks veninud sõjapidamisega loodusjõu sunnil kaasnevad mandumisnähud. Infokompaniide kirjutisi ja pilte jälgides on mind köitnud niisugused nähtused nagu rinnete meelelahutuselus üha rohkem moodi tulnud naisjäljendajate esinemine. Selge transvestism. [– – –] Loomulikult märgitakse osakonnas niisuguseid nähtusi kujutavad kirjutised ja pildid keelatuks. Kuid üks mitte-infokompanii pilt, mis kujutas „Miss Mutarovkat” oma garderoobis, ilmus ühel päeval „Hakkapeliitta”⁴ enese veergudele! – Eesriie.” (lk. 527–528)

⁴ Soome Kaitseliidu nädalaleht, mida tellis kümneid tuhandeid lugejaid. Ilmus 1926–1944.

Saksa relvavendadest

Paavolainen tundis sakslasi ja Saksamaad hästi. Tal ei olnud illusioone ja tema sümpaatia valikus Saksamaa ja NSV Liidu vahel langeb kahtlemata viimase kasuks, ehkki kohati tundub osa NSV Liitu kiitvaid lauseid hiljem, enne raamatu avaldamist, juurde kirjutatuna. Ta tunnustab sakslaste vaprust ja võitlusvõimet ning teeb teraseid tähelepanekuid saksa iseloomu ja, võiks öelda, isegi rahvuspsühholoogiliste omapärade kohta. Igapäevaselt puutus ta kokku propaganda alal tegutsevate Saksa koostööohvitseridega Soome peakorteri juures. Saksa ja Soome koostöö toimus ka kõrgetasemeliste visiitidena – marssal Mannerheimi 75 aasta juubeli puhul käis teda õnnitlemas Hitler isiklikult. Välisminister Joachim von Ribbentrop tegi visiidi Soome, et rääkida läbi Saksa abi ja selle tingimused, kui Soome 1944. aasta suvel langes NSV Liidu suurrünnaku alla. Ka Mannerheim ise käis sõja ajal Saksamaal. Ametlikule Soomele oli koostöö Saksamaaga sunnitud vajadus – anti aru, et koostöö Saksamaaga vähendab võimalusi headeks suheteks lääneriikidega, eeskätt Inglismaa ja Ameerika Ühendriikidega. Palju muutis USA sõttaastumine pärast Pearl Harbori ründamist.

19. veebruaril 1942: „Patonharju, noorepoolne ja tüse kahvatu major,⁵ on ülimalt viisakas. Ta seletab, et Ühendriikide hirmus tuleb sõjategevuse kirjeldus lõpetada vanal piiril. Mingist operatiivtegevusest Nõukogude Liidu territooriumil praegu enam kirjutada ei tohi; seega võiks Aunusest kirjeldada vaid rahvakultuuri, maastikke ja „bolševismi needusi”.“ (lk. 223)

1942. aasta juuni lõpus tegi Mannerheim oma vastuvisiidi Hitlerile, kes oli käinud tema juubelil. 8. juulil 1942 oma päevikus selle reisi kinokroonikat kommenteerinud Paavolainen, pahempoolne kõrgintellektuaal, ei ole vaba soomlaste hardast austusest „Marski” vastu: „Marski oma kepi, tõsise näo ja alailma näo ette tõstetud ninarätikuga on lausa suurepärane. Viimati nimetatud liigutus on oma pilklikkuses võrratult diskreetsed. *Ancien régime*’i aadellikult enesekindel ja kultiveeritud esindaja, kelle kõrval naeru lagistav ja õlale patsutav Hitler mõjub täieliku tõusikuna ja tõelise maalisellina. Vaene Marski, seda reisi ei olnud tal tõesti mitte kerge teha. [– – –] Kui Marski äärmiselt reserveeritud

näoilimest üldse midagi välja lugeda võib, siis ei nõustunud ta lipitsevalt sõbralikule *Führer*’ile eriti midagi lubama. Praegu paistab, et viimati nimetatul on siiski käes idarinde sõjalised trumbid.” (lk. 266)

Paavolaisel oli oma „kodusakslane”, kellega ta igapäevaselt suhtles, Saksa propaganda-koostööohvitser Soome peakorteri, kes talle sageli mõtisklusainet pakkus. 10. jaanuaril 1943: „[– – –] sakslastele [– – –] teeb muret soomlaste poolt neile osaks langenud külm kohtlemine. Ma ei pane seda imeks, kui olen näinud stiili, millega osakonnas koheldakse ärritavalt noort ja poisilikult innukat uut ühendusohvitseri Tauberti. Kalle Lehmus⁶ laseb sel *Oberleutnant*’il vahel lausa tundide kaupa ootetoas oodata, enne kui ta jutule võtab. Taubert on küllap juba oma eelkäijatelt kuulnud, kui võimatud on soomlased, nii et tema taltsutamine ei ole nõudnud niisama drastilisi abinõusid [– – –]. Wunschele tuli lausa otse öelda, et tema on meie ja mitte meie tema käsutuses ja et Infoosakond ei ole mitte OKW, vaid Soome peakorteri alluvuses.” (lk. 361)

Paavolaise suhtumist oma Saksa kolleegidesse Tauberti näitel – kes eraelus oli muinasjutukirjanik – võiks iseloomustada kui „kiuslikku sümpaatiat”. 23. juunil 1943, ühise Aunuse-reisi alguses: „Tauberti poisikeselik rõõm reisimise ja kõigest ametlikust vabanemise üle nii hämmastab kui ka liigutab. Mõtlen jälle kord, kui karm on Saksa sõjaväe distsipliin meie omaga võrreldes ja kui ränk võib see tunduda nii tundelisele tüübile, nagu partei liige Taubert sisimas siiski on.” (lk. 435)

Saksa ohvitserikorpus oli palju seisuseteadlikum kui Soome oma ja selle üks väljendus oli distants ohvitseride ja sõdurite vahel, hoolimata natsionaalsotsialismi võrdsustustaotlustest. 26. juunil 1943: „Nagu infokompaniides, nii on Taubert siingi varjamatult hämmastunud soomlaste viletsast ohvitserimoonast ja „võrdsusest”. Ta jätab demonstratiivselt peaaegu kogu toidu söömata.” (lk. 440)

Hitleri Saksamaa vältis naiste rakendamist sõjaväes ja pidas naiste ülesandeks laste sünitamist ja koduhoidmist, kuni totaalse sõja hädavajadus ka naised abiteenistusse ja sõjaltööstusse sundis. Soomes leidsid paljud naised rakenduse abiteenistusorganisatsioonis *Lotta Svärd*, mis on nii sakslastele kui itaallastele aru-

⁵ Soome vägede peakorteri tsensuuriülem.

⁶ „Kalle” (Kaarle Aukusti) Lehmus, endine sotsiaaldemokraatliku partei üks sekretäre, oli Jätkusõjas Mannerheimi kutsel Soome vägede peakorteri teabeosakonna (1944–1955 peastaabi teabeosakonna) ülem ja 1957–1958 Soome kaitseminister. Sõja ajal oli ta Paavolaise otsene ülemus.

saamatu. 12. oktoobril 1942: „Viies „Salignac” paneb Wünsche, nagu olin õigeusklikult natsilt oodanudki, suunama oma iroonia meie lotade organisatsioonile. Et naistele ja nimelt auahnetele vanatüdrukutele võib anda niisuguse võimu! Naiste rindelolek on tema arvates lihtsalt sõge. Ka sõja ajal on naiste koht kodu. Ajan preislikult läbinisti huumorimeelela Wünsche koguni naerma, kui jutustan talle klassikalise loo itaalia kindralist Traditist, kes Talvesõja ajal Soomet külastas ja tegi meie lotade organisatsiooniga tutvudes selle vea, et õnnitles meie armeed selle puhul, et suguline külg meie sõjaväes on nii osavalt ja hoolikalt korraldatud.” (lk. 330)

7. juulil 1943: „Karmi ja mehise sõjaväelise kõrval on Hitler elustanud ka ürgsaksa sentimentaalse ja romantilise hingelisuse – hingelisuse, mida eriti hästi kirjeldab sõna *Innigkeit*. Taubert on nende kahe liini ühtesulamise parim näide, kuigi ta püüab viimati nimetatud joont Soomes hoolikalt varjata.” (lk. 446)

20. juunil 1944: „Taubert korraldab õhtul Infoosakonna eliidile peo. Juuakse õige tublisti. Õhtu märkimisväärsim tähelepanek on Tauberti silmnähtav kahjurööm selle üle, et nüüd on Soome ja soomlaste kord hädas olla. Selle rahulduse võimaldan talle ka peaaegu meelsasti, sest ta on pidanud Stalingradist alates taluma meie poolelt alandavaid torkeid.” (lk. 614)

4. septembril 1944 sõlmisid NSV Liit ja Soome relvarahu. Sakslastel oli aeg minna. 5. septembril 1944: „Lühike, sõjaväeliselt robustne tseremoonia Tauberti lahkumise puhul toimub toitusbarakis juba kell 9 hommikul. Kummaline aeg, kummaline pidu. [– – –] Lehmuse kõne kestab paar minutit, Tauberti vastus niisamuti. [– – –] Pööraselt kange hüvastijätunaps juuakse ühe sõõmuga põhjani ja see lööb hommikuselt tühja kõhtu jõudes välgikiirelt pähe. Tauberti silmad on niisked. [– – –] Märkame praegu, et Taubert meile siiski meeldis, tema lapselikkusest ja kõrkusepuhangutest hoolimata.” (lk. 651)

Soome Jätkusõja ajaloos on üks episood, mida just hea meelega ei meenutata. 1941. aastal formeeriti saladuskatte all soome SS-pataljon, mille liikmetega sõlmiti kaheaastased lepingud. Pärast täielikku Relva-SS-i väljaõpet, mille juurde kuulus ka maailmavaatekoolitus, võitles pataljon Lõuna-Venemaal ja Põhja-Kaukaasias. Lepinguaaja lõppedes saadeti pataljon 1943. aasta kevadel laiali ning selle asemele astus Relva-SS-i eesti SS-pataljon „Narva”. Ehkki sõjapropaganda esitas pataljoni Soome Esimese maailmasõja aegse jäägriliikumise traditsioonide jätkajana uues maailmasõjas, on hiljem

selle paralleeli rõhutamist enamasti välditud. Paavolainen kohtus ühe Ukrainast tagasi pöördunud soome SS-lasega 9. mail 1943: „Poiss on alles 21-aastane, päevitunud ja morn, tüüpiline sõdades „pargitud” noorsoo esindaja. Ta räägib külma asjalikkusega ja vaatab kogu aeg peaaegu hirmutava avameelsusega silma sisse; tüüpiline Saksa sõjaväelise kasvatuse joon. [– – –] SS-mehed ei tohtinud kirikus käia. Juba esimeses õppelaagris Stralsundis käsutas Saksa veltveebel ükskord viirgu ja rebis nende ees puruks soomlaste ühendusohvitserina tegutseva jäägrimajori Kurkiala poolt poistele muretsatud palveraamatud, seletades, et nende sisu on Saksa sõduritele tarbetu rämps. [– – –] Eriti huvitav oli Lindbohmi kirjeldus karmusest, millega suhtuti onaneerimisse. Nii pidid kõik SS-mehed pärast kindlat teenistusaega alla kirjutama lepingule, milles sisaldus ka punkt, et onanismi eest karistatakse surmanuhtlusega. Kasvatuseprogrammi kuulus ka iseloomu „karastamine” sadistlike vaatamängudega. Nii viidi kogu soomlaste pataljon Grazis vaatama paari Belgia vabatahtliku hukkamist. Idarindel oli Lindbohm näinud, kuidas sakslased oma lõbuks tulistasid automaatidest end nisu- ja päevalillepõldudele peitnud Vene küla elanikke. Soomlastele tundus niisugune julmus üldiselt võigas.” (lk. 410–411)

Soomlus, soomlased ja Karjala

Paavolainen sündis Karjalas Kivennapas, endisel Soome ja NSV Liidu piiril, mis Talvesõja järel läks NSV Liidu valdusse ja 1948. aastal sai nimeks Pervomaiskoje. Jätkusõja ajal vallutas Soome oma Karjala tagasi ja Paavolaisel oli veel kord võimalus sünnipaika külastada, kuni 1944. aastal see jälle Nõukogude Liidule läks. Karjala oli tema kodumaa ja seetõttu jälgis ta tähelepanelikult ja suureneva südamevaluga soomlaste poliitikat Aunuses, NSV Liidu Karjalas, mille soomlased Jätkusõjas vallutasid. Paavolaise kriitika oli seotud tema negatiivse suhtumisega Soome ühiskonna konservatiivsemasse osasse ja eriti Soome sisepoliitika parempoolsemasse tiiba. Jätkusõja alguses sai uut tuult tiibadesse Suur-Soome aadel, mille vaimseks kandjaks oli Akadeemiline Karjala Selts (AKS), millel oli suur kandepind Soome haritlas- ja eriti üliõpilaskonnas 1920. ja 1930. aastatel, ning ka Soome paremäärmuslaste erakond Isamaaline Rahvaliidumine (IKL). Kuid Paavolainen kritiseerib kogu konservatiivsemat soomlust, mida ta peab kolklikuks ja silmakirjalikult usuvagatsevaks

ning mille alaväärsuskompleksi ilminguks vallutatud Karjalas oli tema meelet harrasrahvalik suhtumine sealsetesse hõimukaaslastesse, karjalastesse ja vepslastesse. Paavolainen süüdistab Karjalasse suunatud tsiviilpersonalit soomes-tamiskatsetes ning osutab, et koos pesuveega visati välja ka laps – nii mõnigi Karjala omapära langes Soome ametnike „kultuurträägerluse” ohvriks, kes pidasid neid kas bolševismi mõjuks või lihtsalt mahajäämuse märgiks.

29. juunil 1941: „Ülemjuhataja jahmatav päevakäsk hommikul. Kui pateetiline, võlts ja ennekõike mittesoomelik. [– – –] Ja kuidas võiks soome talupoega innustada niisugune mõiste nagu „ristiretk”? Meie luterlikud pastorid, kes peavad meid suisa Jumalast valitud rahvaks, muidugi kiunuvad vaimustusest. [– – –] See on igas tükis „härade” sõda. Mind valdavad halvad aimdused loo lõpust.” (lk. 97)

31. augustil 1941: „Aga kui palju tuleb teha tööd, et õpetada tänapäeva Soome meest ja naist mõistma ja tajuma selle omalaadse kultuuri ilu ja väärtust. [– – –] Kõige ohtlikum ettekujutus idakarjalastest kui „rüüadest” ja „alamatest inimestest” on juba täie hooga moodustumas. Viha ja sallimatusega mürgitatud AKS-laste hõimuaate pahupool hakkab paljastuma kogu oma grotesksuses.” (lk. 151)

21. septembril 1941: „Üks groteskne kujutus, mis siinpool piiri ringi liikudes on mul pidevalt mees mõlkunud, hakkab nüüd võtma üha konkreetsemat kuju: soomlased on tulnud Ida-Karjalasse nagu „harrasrahvas”, kandes hinges loomuvastast unelmat maast, kus inimesed ja kõik nende elu muudetakse dekoratiivseks muuseumiks, mida valitseb kõrk ja oma üliluslikkusest teadlik sõjaväeline haritlaskond.” (lk. 158)

26. juulil 1942, pärast õhtut 1919. aasta hõimusõdade veteranidega: „Taas kord masendav pilt sellest, kus on tegelikult meie kaitseliidu tüüpi militarismi juured. Just niisugune vastutustundetu ja seiklushimuline poisikeselikkus, milles nii haletsusväärset puudub mõistuspärane kaalutus ja vastutustunne, on iseseisvuse ajal liialt pääsenud mõjutama ka meie poliitikat. See on olnud kas romantiseeriv või suuresõnaline „tundemõtlemine” AKS-i meele või – kõige halvemal kujul – IKL-i tegevus stiilis „teeme, mis tahame.” (lk. 273)

Hõimuaatega kooskõlas, aga ka inimeste päästmiseks sõja jalust ja mitte väikese tähtsusega ka tööjõupuuduse leevendamiseks evakueeriti Jätkusõja ajal Eesti kaudu Soome üle 60 000 ingerlaste. 2. juulil 1943: „„Hõimuaade” ei paista Soome rahva sügavamates kihtides toetust leidvat: ingerlaste „vabatahtlik” sisseränne on äratanud isegi pahameelt. Õeldakse, et meil on näljaseid suid niigi küllalt. Iseka, aga realistlik.” (lk. 444)

Paavolainen on oma AKS-i vastasuses kohati ebaõiglane. 15. juulil 1943 kirjutas ta: „[– – –] kaks päeva tagasi kutsus Akadeemiline Karjala Selts esimest korda oma 21-aastase tegevusaja jooksul ajakirjanduse ja avaliku sõna inimesed endale külla. Helanen⁷ ütles, et AKS soovib praegu, kui Soome rahva saatuse üle heidetakse liisku sadadeks aastateks, vastastikust mõistmist kõigi progressiivsete jõudude vahel, sõltumata erakondadest ja keeleerinevustest. Saime ka kuulda, et hõimuaadet, mida selts esindab, ei võinud edendada ilma riigikaitseküsimuseta, mistõttu AKS oli sunnitud rajama ka riigikaitsepropaganda. [– – –] Kogu sündmus oli praegusel hetkel kaunis kummaline žest seltsi poolt, kes kannab ehk vaimselt kõige rängemat vastutust Soome praeguse traagilise olukorra eest.” (lk. 449–450)

Lõpuks jõuab Paavolainen kummalise, kuid tõuküsimusi tähtsustavale ajastule iseloomuliku aruteluni, et AKS-i vaim ja hõimuaade on tegelikult soomlusele võõrast päritolu. 19. oktoobril 1943: „Küsimus on sellest, miks on AKS-i vaim pärissoome rahvale nii võõraks jäänud. Väidan: AKS-i vaim on „ülemklassi” vaim ja see ei ole üldiselt sugugi soomelik. [– – –] Ei ole ometi juhus, et nii paljud AKS-i asutajad, aga ka selle nimekamad liikmed kuuluvad meie maa rootsikeelsetesse haritlассuguvõsadesse, kuigi nimede soomestamine on selle tõsiasja varjanud eksitava ja petliku eesriidega. [– – –] Iseenesest ei tõesta perekonnanimi Soomes rootsi „vere” kohta mitte midagi. Kuid tahes-tahmata näed mingit seost nimede algupäras ja selles, et AKS-is pesitses juba algusest peale soome rahva sügavamatele kihtidele täiesti võõras, pateetiline ja heroiline „viikingivaim” ning ülemklassi ettekujutus „juhtidest” ja „rahvast”. Ja igal juhul vaatasid AKS-i suunda ja stiili loovad liikmed, kui nad olidki pärit soomekeelsetest

⁷ Vilho Helanen (1899–1952), AKS-i vaimseid liidreid, kirjanik, ajakirjanik, ajaloolane ja poliitik. 1920. aastatel oli üks Eesti ja Soome üliõpilasorganisatsioonide vaheliste sõpruslepingute algatajaid, 1930. aastatel toetas Eesti vabadussõjalaste liikumist ja pakkus varjupaika vanglast Soome põgenud Artur Sirgile. Teise maailmasõja ajal oli Soome siseministeeriumi koostööohvitser okupeeritud Eestis ja korraldas ingerlaste ümberasumist.

suguvõsadest, tavalist rahvast nagu praostide või ametnike pojad, ehk „kiriklaküla vaatevinklist” [– – –].” (lk. 494)

Oma sisepoliitilistes mõtisklustes on Paavolainen kõige erapoolikum, aga päevik ei peagi olema püüdlikut erapooletu. Nendes arutlustes tuleb kõige selgemini esile tema maailmavaade – ehkki ta on ka ise juristi ja Eduskunna liikme poeg, positsioneerib ta end pahempoolitseva intellektuaalina selgesti lihtsa soome talupoja ja töömehe leeri.

Lõpetuseks

Paavolaise kirjanikusulg on nõtke ning Piret Saluri tõlge ja Anu Saluääre toimetajatöö suurepärase. Olgu näiteks vaid üks looduskirjeldus. 23. septembril 1941: „Aunuse vana aja kodust ühisvaimu õhkava külamaastiku värv on läbinisti hall. Mitte ühegi maja ümber ei ole puid, aeda või lillepeenraid. Sees, toanurga roiutavas palavuses, puhkeb aga potilillede lopsakus, paberlillede võltskirevus ja pühapiltide värvideloom. Küla on nagu heasüdamlik, salapärase taat, kellest tulvab elavaid, värvirõõmsaid muinasjutte ja lugusid. Aunuse küla on ühtlaselt hall, olemata sealjuures sünge või üksluine. Sest hall värv ei ole ainult muremeele ja lootusetuse, vaid sama palju ka ümiseva hämaruse, kodususe ja tarkuse värv.” (lk. 160)

Ükski arvustus ei oleks arvustus, kui poleks etteheiteid. Kõige tõsisem neist on kirjastajale – miks otsustati nii paljude nimede ja kohanimedega raamatus läbi ajada ilma registreeritud? 700-leheküljelise raamatu puhul ei ole mõnikümmend lehekülge siia-sinna probleem. Tõlkija ja toimetaja on tänuväärset paljusid isikuid ja muudki joone all kommenteerinud. Siiski oodanuks ka osundusi Ida-Karjala kohanimede praegustele nimedele. Kui paljud lugejaist näiteks teavad, et Aunus on Olonetsi soome nimi ja tähistab ühtlasi ka endist Olonetsi kubermangu? Tõsi küll, Google Maps viib üldiselt õigesse kohta ka soome nimega otsides, aga mitte alati, näiteks Kivennapa, autori sünnikoha puhul see nii ei ole. Sõjandusasju on konsulteerinud Leo Kunnas ja teinud seda hästi. Vaid kolm tähelepanekut: soome „divisioona” on eesti keeles siiski veel diviis, mitte divisjon, ehkki tundub, et inglise keele massiivne pealetung selle me rüütsismisest varsti anglisismiks kohendab. Aga tänases eesti keeles on divisjon vaid suurtükiväepataljon ja mitte rohkem kui 10 000-meheline väeüksus. Teiseks, soome „kranaatti” – üle-20-mm las-

kerelvaga tulistatav või käsitsi heidetav laske- või lõhkekeha – ei ole eesti keeles mitte alati granaat, vaid vahel ja selle raamatu kontekstis enamasti hoopis mürsk või ka miin, ehkki tähte närides miinipildujad miine ei tulista. Kuid jäägu need detailid juba sõjandusterminoloogidele. Kolmandaks, soome „*yhdysupseeri*” ei ole mitte ühendusohvitser, vaid uuemas eesti sõjandusterminoloogias koostööohvitser. Vaneamas eesti sõjanduskeeles on küll kasutatud ka sõna „sideohvitser” saksa „*Verbindungsoffizier*” i” otsetõlkena, kuid see läheb juba lootusetult segi sideväeohvitseriga.

Kokkuvõtteks – hea raamat, mille sajad leheküljed soovitan läbi lugeda nii igal Soome ajaloo kui ka sõjaajaloo huvilisel. Eriti hea pildi annab see sõja aja Soomes väljaspool rinnet toimunud ning meeoludest, kuid oma huvile leiab midagi ka kaevikuelu kirjelduste nautija.

Toomas Hiio